

Chemická kinetika

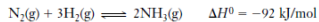
Dominik Heger

Masaryk University

hegerd@chemi.muni.cz

C4660 Základy fyz. chem.

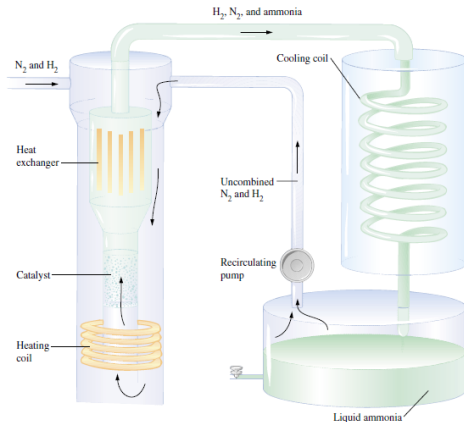
Syntéza amoniaku (Haber-Boschova)

$$K_c = \frac{[\text{NH}_3]^2}{[\text{N}_2][\text{H}_2]^3} = 3.6 \times 10^8 \quad (\text{at } 25^\circ\text{C})$$

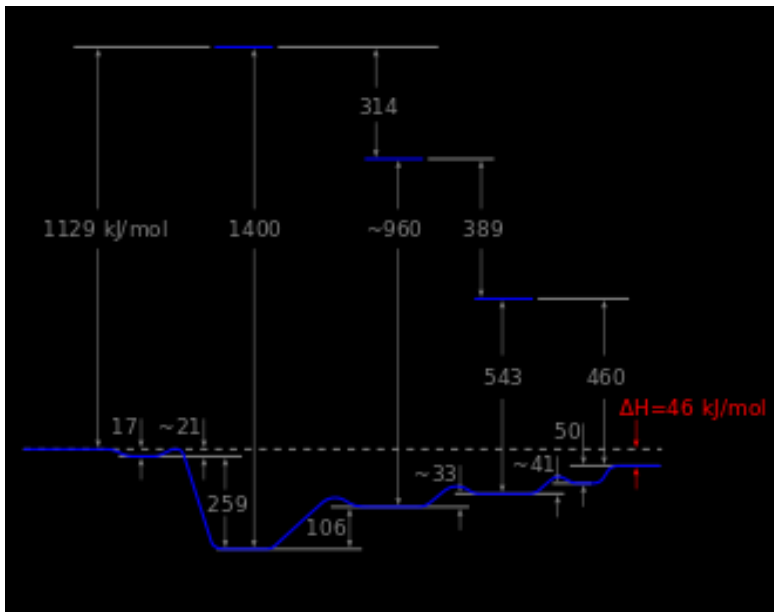

Průmyslová výroba amoniaku

$$\Delta_r H^\ominus = -92.6 \text{ kJ/mol}, \Delta_r S^\ominus = -198.4 \text{ J/mol}$$

Syntéza amoniaku (Fe katalyzátor)

Atkins, de Paula: Fyzikální chemie,
Raymond Chang, John Toman: Physical Chemistry for the Chemical
Sciences

<https://old.vscht.cz/fch/cz/pomucky/FCH4Mgr.pdf>

<https://old.vscht.cz/fch/cz/pomucky/BREBALL.pdf>

https://is.muni.cz/auth/do/rect/el/estud/prif/js11/fyz_chem/web/index.htm

Kenneth Connors: Chemical Kinetics, The Study of reaction Rates in
Solution

Paul Houston: Chemical Kinetics and Reaction Dynamics

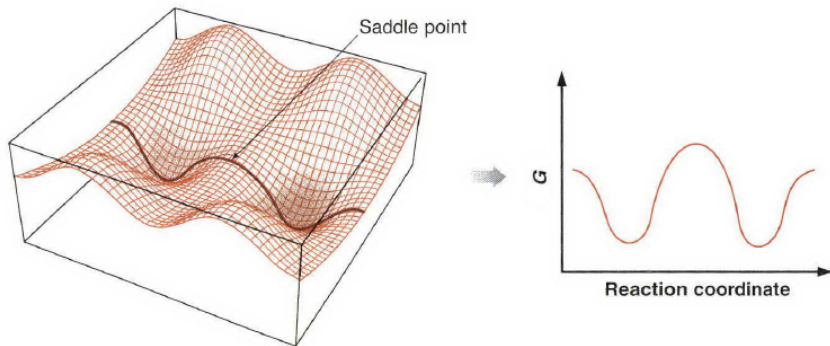
Anslyn, Dougherty: Modern Physical Organic Chemistry

- Důvod a smysl chemické kinetiky
- **Základní** pojmy a koncepty
- **Rychlostní rovnice** v diferenciálním a integrálním tvaru
- Typické kroky v **reakčních mechanismech**: paralelní (bočné) reakce, následné reakce, reakce blížící se rovnováze (protisměrné, vratné reakce)
- Typická **přiblížení** využívaná ke zjednodušení kinetických rovnic: aproximace pseudoprvního řádu, předřazená rovnováha, hypotéza ustáleného stavu
- **Komplexní reakce** (enzymová katalýza, oscilující reakce)

- Chemická kinetika × Reakční dynamika
- **Reakční rychlost**
- **Reakční konstanta**, Rychlostní rovnice
- Princip mikroskopické reversibility
- Molekularita
- **Arrheniova rovnice**
- Rychlosti chemických reakcí pro reakci v rovnováze

- Chemická kinetika
  - zkoumá, jak rychle se reakční směs přemění v produkty v závislosti na koncentracích, teplotě, katalyzátoru,...
  - makroskopická pozorování
- Reakční dynamika
  - analyzuje reakci na molekulární úrovni
  - mikroskopický popis reakcí

Plochy potenciálních energií - PES (Potential Energy Surfaces)

Cíl chemické kinetiky: Získat dobrou mikroskopickou představu o reakcích na základě makroskopicky pozorovaných rychlostí.

Reakční koordináta

$3N-5(4)$
PES

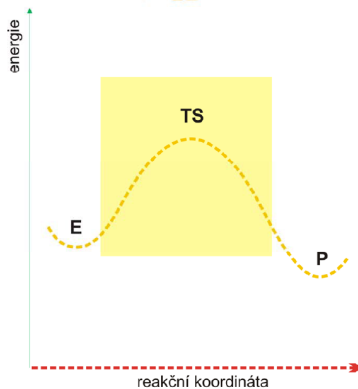
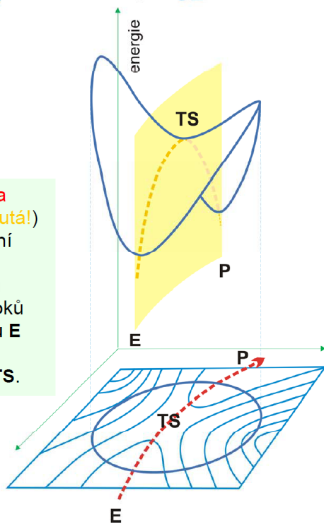

3D

2D

Reakční koordináta
(červená, nikoliv žlutá!)
popisuje synchronní
pohyb jader
cestou nejmenších
energetických nároků
na cestě od eduktu **E**
k produktu **P**,
přes sedlový bod **TS**.

Příklad různých hyperploch - Substituce nukleofilní

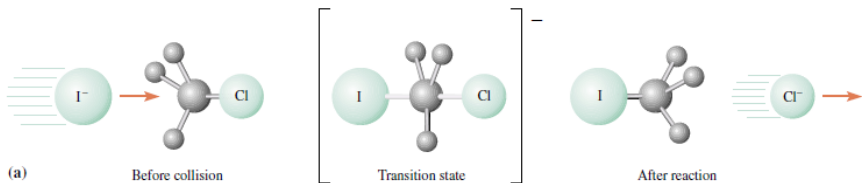
S_N2

S_N1

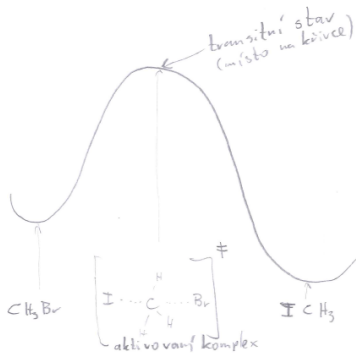

S_N2

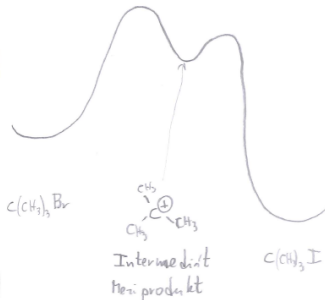

Substituce nukleofilní - bimolekulární S_N2 a unimolekulární S_N1

S_N2 Substituce nukleofilní bimolekulární

S_N1 Substituce nukleofilní unimolekulární

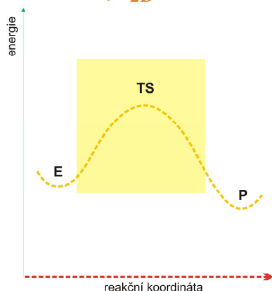
Elementární × komplexní reakce

Def. Reakce je elementární, jestliže se při přechodu mezi edukty a produkty (molekulárními entitami, "species") nenachází žádné jiné stabilní species.

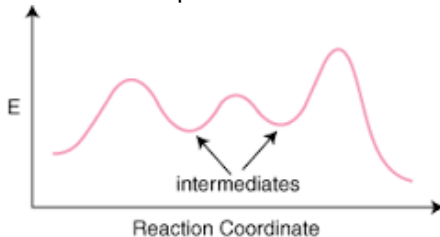
To, že je reakce elementární, je vždy jen hypotézou!

Chemické reakce jsou většinou komplexní, t.j. skládají se z více elementárních reakcí.

Elementární reakce

Komplexní reakce

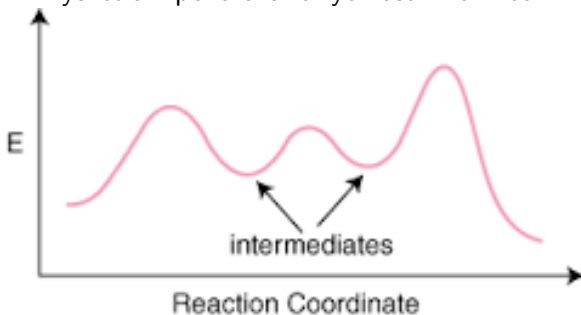

Reakční mechanismus

odpovídá na otázku: **Jak se to stane?**

= nejjednodušší kombinace elementárních reakcí, které vedou od eduktů k produktům a odpovídají pozorované rychlostní rovnici.

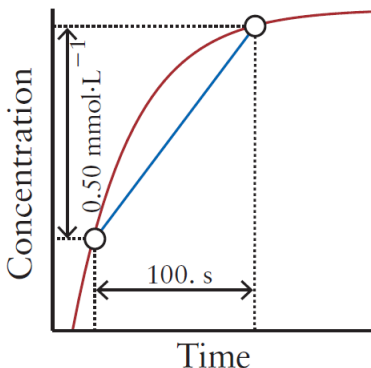
Nejjednodušší, tedy dle Ockhamovy břitvy (William von Ockham): Nikdy nepostuluj reakční mechanismus, který by byl složitější, než je potřeba k vysvětlení pozorované rychlostní rovnice.

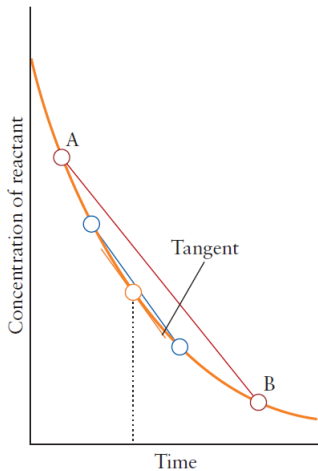
Průměrná rychlost chemické reakce

Př. Pro reakci vodíku s jodem je pozorovaná rychlost vzniku HI. Za 100 vteřin se koncentrace zvýšila za 3.50 mmol l^{-1} na 4.00 mmol l^{-1} .

- Jaká je průměrná rychlost vzniku HI?

Průměrná a okamžitá rychlost chemické reakce

$$v_{\text{průměrná}} = \frac{\Delta c}{\Delta t}$$

$$v_{\text{okamžitá}} = \lim_{\Delta \rightarrow 0} \frac{\Delta c}{\Delta t}$$

Reakční rychlost v : Anglicky: Rate. $\dim(v)_{\text{SI}} = \text{mol} \cdot \text{l}^{-1} \cdot \text{s}^{-1}$

Rychlost pohybu v : Anglicky: Speed. $\dim(v)_{\text{SI}} = \text{m} \cdot \text{s}^{-1}$

- Rozsah chemické reakce: $d\xi \equiv \frac{dn_i}{\nu_i}$, $\xi = \frac{n_i - n_i^0}{\nu_i}$
- **Reakční rychlost** $\equiv \frac{d\xi}{dt} = \frac{1}{\nu_i} \frac{dn_i}{dt}$
Většina reakcí v roztocích probíhá za konstantního objemu ($dV = 0$), pak
- **Reakční rychlost vztažená na jednotku objemu** $= v = \frac{d\xi/V}{dt} = \frac{1}{\nu_i} \frac{dc_i}{dt}$, se obvykle nazývá rychlost reakce nebo reakční rychlost.

Stechiometrické koeficienty:

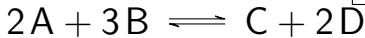
- pozitivní pro produkty
- negativní pro reaktanty

Reakční rychlost - pro komplikovanou stechiometrii

Rozsah chemické reakce: $d\xi \equiv \frac{dn_i}{\nu_i}$

Reakční rychlost = $\frac{d\xi}{dt} = \frac{1}{\nu_i} \frac{dn_i}{dt}$

Reakční rychlost vztažená na jednotku objemu = $v = \frac{1}{\nu_i} \frac{dc_i}{dt}$

$$d\xi = -\frac{dn_A}{2} = -\frac{dn_B}{3} = \frac{dn_C}{1} = \frac{dn_D}{2}$$

$$\text{Reakční rychlost} = \frac{d\xi}{dt} = -\frac{1}{2} \frac{dn_A}{dt} - \frac{1}{3} \frac{dn_B}{dt} + \frac{1}{1} \frac{dn_C}{dt} + \frac{1}{2} \frac{dn_D}{dt}$$

$$v = \frac{d\xi/V}{dt} = -\frac{1}{2} \frac{dc_A}{dt} - \frac{1}{3} \frac{dc_B}{dt} + \frac{1}{1} \frac{dc_C}{dt} + \frac{1}{2} \frac{dc_D}{dt}$$

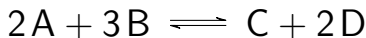
Reakční rychlost $\times$ Rychlost změny koncentrace

Reakční rychlost ν $\times$ Rychlost změny koncentrace ν_i se liší pokud je stechiometrický koeficient různý od 1.

Rozsah chemické reakce: $d\xi \equiv \frac{dn_i}{\nu_i}$

Reakční rychlost vztažená na jednotku objemu $= \nu = \frac{d\xi/V}{dt} = \frac{1}{\nu_i} \frac{dc_i}{dt}$

Rychlost změny koncentrace $= \nu_i = \frac{1}{V} \frac{dn_i}{dt} = \frac{\nu_i}{V} \frac{d\xi}{dt}$, když $dV = 0$

$$\begin{aligned} \nu_A &= \frac{1}{V} \frac{dn_A}{dt} = \frac{dc_A}{dt} = \frac{-2}{V} \frac{d\xi}{dt} \\ \nu_B &= \frac{1}{V} \frac{dn_B}{dt} = \frac{dc_B}{dt} = \frac{-3}{V} \frac{d\xi}{dt} \end{aligned}$$

Rychlostní (kinetická) rovnice, Rychlostní konstanta

(jen!) Pro elementární reakce platí:

$$\text{Reakční rychlost} = v = -\frac{dc_A}{dt} = -\frac{dc_B}{dt} = \frac{dc_C}{dt} = k c_A c_B$$
$$v = k c_A c_B$$

Obecně:

$$v = k \prod_i^{\text{edukty}} c_i^{|\nu_i|}$$

Rychlostní rovnice - empirický vztah mezi rychlostí reakce a koncentrací reaktantů a produktů.

Reakční rychlost je změna koncentrace v čase - tj. derivace. Mění se se změnou koncentrací.

Rychlostní konstanta reakce k je neměnná s rozsahem reakce.

Rychlostní konstanta: k

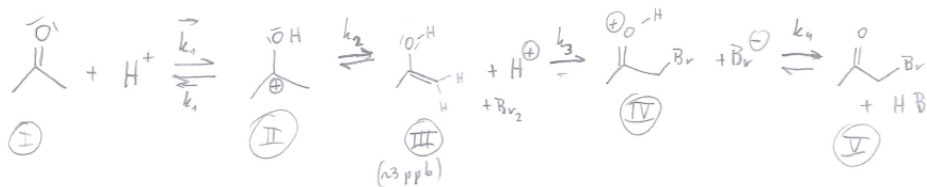
$$v = k c_A c_B$$

- Je konstantou úměrnosti mezi rychlostí a koncentracemi
- Skrývá v sobě teplotní závislost, proto se této teplotně závislé konstantě někdy (správněji) říká **rychlostní koeficient**.

Napište rychlostní rovnici pro následující reakci:

Př. Bromace acetonu

$$\text{I} \quad -\frac{dc_{\text{I}}}{dt} = k_2 c_{\text{I}} c_{\text{H}^+} - k_1 c_{\text{II}}^{\text{OH}}$$

$$\text{II} \quad -\frac{dc_{\text{II}}^{\text{OH}}}{dt} = k_2 c_{\text{I}}^{\text{OH}} - k_2 c_{\text{III}}^{\text{OH}} \cdot c_{\text{H}^+} + k_1 c_{\text{II}}^{\text{OH}} - k_1 c_{\text{I}} c_{\text{H}^+}$$

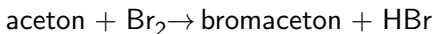
$$\text{III} \quad -\frac{dc_{\text{III}}^{\text{OH}}}{dt} = k_3 c_{\text{III}}^{\text{OH}} \cdot c_{\text{Br}_2} - k_3 c_{\text{IV}}^{\text{OH}} \cdot c_{\text{Br}_2} + k_2 c_{\text{II}}^{\text{OH}} \cdot c_{\text{H}^+} - k_2 c_{\text{II}}^{\text{OH}}$$

- je předpis, podle kterého se mění koncentrace látek v průběhu reakce.

My jej přírodě nenakazujeme, ale pozorujeme jej - je empirický.

Rychlostní rovnice se nedá (vždy, s jistotou, obecně) **určit ze stechiometrického zápisu reakce** (výjimka: elementární reakce). Vyplývá z mechanismu reakce.

Př. Bromace acetonu:

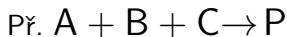

$$v = -\frac{dc_{\text{Br}_2}}{dt} \neq kc_{\text{aceton}}c_{\text{Br}_2}$$

$$v = -\frac{dc_{\text{Br}_2}}{dt} = kc_{\text{aceton}}c_{\text{H}^+}$$

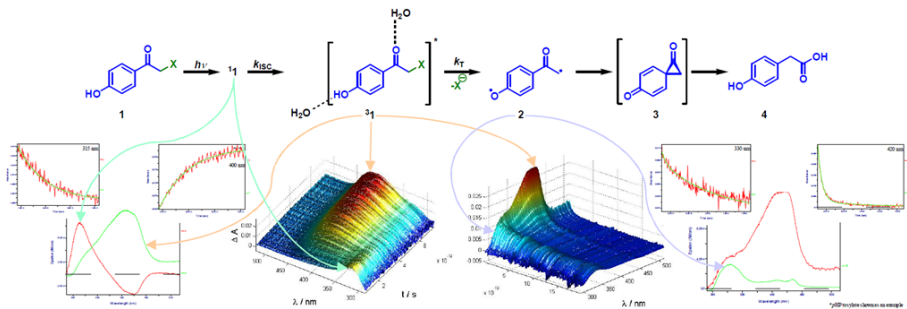
- je definován (jen) pro jednoduché rychlostní rovnice
- je empirickým zjištěním
- dílčí (parciální) řád pro látku N_i - je roven exponentu látky N_i v rychlostní rovnici
- celkový řád reakce je roven součtu dílčích řádů

$$v = kc_A^\alpha c_B^\beta c_C^\gamma$$

Tedy reakce je řádu α k A, řádu β k B a γ k C. Celkový řád reakce je $(\alpha + \beta + \gamma)$.

Reakční mechanismus fotochemického rozštěpení *p*-hydroxyfenacylu (příklad mechanismu)

(možný) Postup při studiu reakčního mechanismu

- 1 Pozorují: výchozí látky a produkty.
- 2 Měřím: koncentrace výchozích látek, produktů a meziproduktů v čase.
- 3 Vyslovím (postuluji) chemickou hypotézu reakčního mechanismu (jedná se o model). Pokud hypotézu přijmu, mohu mechanismus popsat pomocí elementárních reakcí (a ty popsat diferenciálními rovnicemi).
- 4 Verifikace $\times$ falsifikace.

Hypotéza reakčního mechanismu se nikdy nedá potvrdit, ale může být dobře podložena.

Princip mikroskopické reversibility

- Zajímá se o zhodnocení jednotlivých reakčních cest, kterými se chemické reakce ubírají, když se reaktanty přemění v produkty a zpět, když produkty přecházejí v reaktanty.
- Princip postuluje, že **cesta přeměny produktů zpět na reaktanty je přesným mikroskopickým opakem cesty dopředné**; tj. přesně stejné meziprodukty a přechodové stavy figurují v obou směrech.
- Trajektorie jednotlivých atomů bude přesně opačná pro dopřednou a zpětnou reakci, a chemické struktury aktivovaných komplexů vzniklých v přechodových stavech, budou totožné.
- Jestliže nejméně energeticky náročná cesta od R k P vede přes I_1 , pak nejméně energeticky náročná cesta od P k R vede také přes I_1 .
- Jedním z důsledků principu mikroskopické reversibility je, že katalyzátor usnadňuje vznik i rozklad produktů, a tedy neposouvá rovnováhu, "jen" reakci urychluje.

Molekularita elementární reakce udává počet částic, které se podílí na vytvoření tranzitního stavu, kterým elementární reakce prochází.

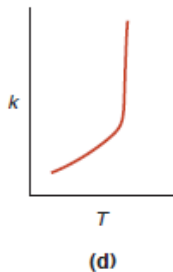
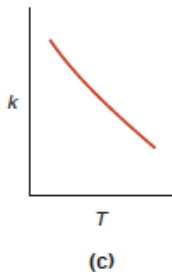
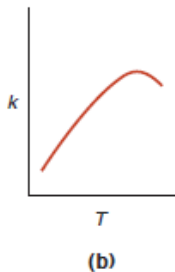
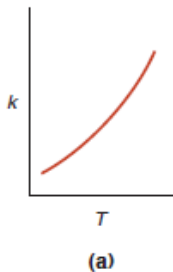
Nejčastější hodnoty molekularity jsou 1 (**unimolekulární**), 2 (**bimolekulární**), velmi vzácně 3 (**termolekulární**).

Příklady:

- 1 unimolekulární reakce (všechny radioaktivní rozpady, tepelný rozpad mnoha látek, izomerace), $A \rightarrow P$
- 2 bimolekulární reakce - reagují spolu 2 molekuly (atomy), $A + B \rightarrow P$
  - 1 stejné látky $H\cdot + H\cdot \rightarrow H_2$
  - 2 různých látek $H\cdot + Br\cdot \rightarrow HBr$
- 3 Termolekulární reakce, $A + B + C \rightarrow P$

U elementárních reakcí jsou řády reakce vždy totožné s počtem molekul vytvářejících tranzitní stav.

Vliv teploty na reakční rychlosti

Arrheniovo pozorování (1889)

- Reakční rychlosti jsou často silně závislé na teplotě.
- *přibližně* zvýšením teploty o 10 °C se zvýší rychlost reakce 2×

Svante Arrhenius
(NP 1903)

Pro mnohé reakce platí:

$$k = Ae^{-E_a/(RT)}$$

k - rychlostní konstanta

A - předexponenciální faktor

E_a - aktivační energie reakce

R - plynová konstanta ($R = 8.314 \text{ J K}^{-1} \text{ mol}^{-1}$)

T - absolutní teplota

$$k = Ae^{-E_a/(RT)}$$

E_a - minimální energie potřebná k překonání bariéry pro reakci
 $-E_a/(RT)$ - nahrazuje Boltzmannovo rozložení; reprezentuje množství molekul za dané teploty, které mají větší energii, než je aktivační

Boltzmannův faktor:

$$N_{\text{vyšší}}/N_{\text{nižší}} = e^{\frac{-\Delta E}{k_B T}}$$

k_B Boltzmannova konstanta

T termodynamická teplota

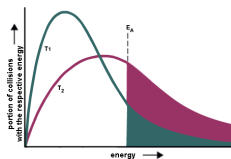
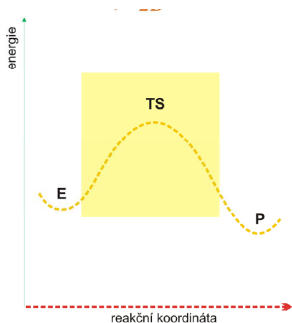
$N_{\text{vyšší}}$ - obsazení stavu o vyšší energii, $N_{\text{nižší}}$ obsazení stavu o nižší energii

Interpretace Arrheniovy rovnice: E_a

$$k = Ae^{-E_a/(RT)}$$

E_a - minimální energie potřebná k překonání bariéry pro reakci
 $-E_a/(RT)$ - nahrazuje Boltzmannovo rozložení; reprezentuje množství molekul za dané teploty, které mají větší energii, než je aktivační

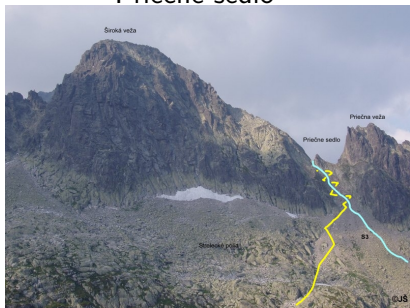
Interpretace Arrheniovy rovnice: A

$$k = Ae^{-E_a/(RT)}$$

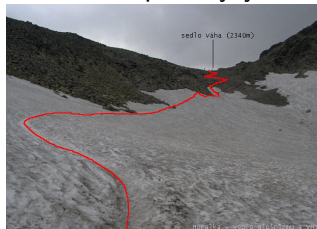
A frekvence účinných kolizí mezi molekulami.

A je tím menší, čím obtížnější je se uspořádat do přechodového stavu (šířka sedla na hyperploše).

Priečne sedlo

Sedlo pod Rysy

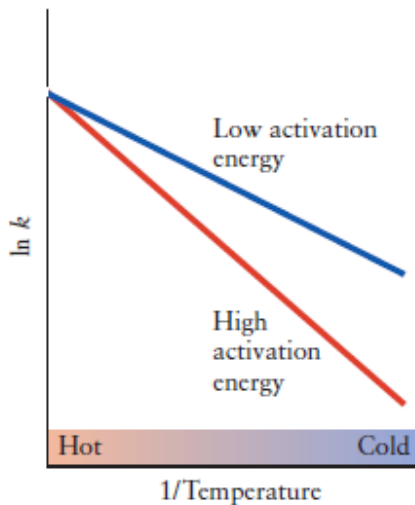
$$A_{\text{Priečne}} < A_{\text{Pod Rysy}}$$

Příklady Arrheniových parametrů

TABLE 15.4 Arrhenius Parameters

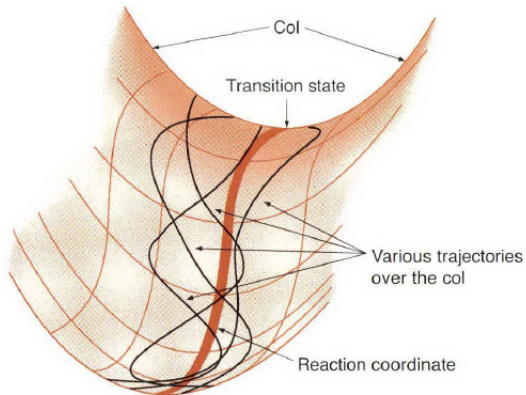
Reaction	A	E_a (kJ·mol ⁻¹)
First order, gas phase		
cyclopropane $\longrightarrow$ propene	$1.6 \times 10^{15} \text{ s}^{-1}$	272
$\text{CH}_3\text{NC} \longrightarrow \text{CH}_3\text{CN}$	$4.0 \times 10^{13} \text{ s}^{-1}$	160
$\text{C}_2\text{H}_6 \longrightarrow 2 \text{ CH}_3$	$2.5 \times 10^{17} \text{ s}^{-1}$	384
$\text{N}_2\text{O} \longrightarrow \text{N}_2 + \text{O}$	$8.0 \times 10^{11} \text{ s}^{-1}$	250
$2 \text{ N}_2\text{O}_5 \longrightarrow 4 \text{ NO}_2 + \text{O}_2$	$4.0 \times 10^{13} \text{ s}^{-1}$	103
Second order, gas phase		
$\text{O} + \text{N}_2 \longrightarrow \text{NO} + \text{N}$	$1 \times 10^{11} \text{ L}\cdot\text{mol}^{-1}\cdot\text{s}^{-1}$	315
$\text{OH} + \text{H}_2 \longrightarrow \text{H}_2\text{O} + \text{H}$	$8 \times 10^{10} \text{ L}\cdot\text{mol}^{-1}\cdot\text{s}^{-1}$	42
$2 \text{ CH}_3 \longrightarrow \text{C}_2\text{H}_6$	$2 \times 10^{10} \text{ L}\cdot\text{mol}^{-1}\cdot\text{s}^{-1}$	0
Second order, in aqueous solution		
$\text{C}_2\text{H}_5\text{Br} + \text{OH}^- \longrightarrow \text{C}_2\text{H}_5\text{OH} + \text{Br}^-$	$4.3 \times 10^{11} \text{ L}\cdot\text{mol}^{-1}\cdot\text{s}^{-1}$	90
$\text{CO}_2 + \text{OH}^- \longrightarrow \text{HCO}_3^-$	$1.5 \times 10^{10} \text{ L}\cdot\text{mol}^{-1}\cdot\text{s}^{-1}$	38
$\text{C}_{12}\text{H}_{22}\text{O}_{11} + \text{H}_2\text{O} \longrightarrow 2 \text{ C}_6\text{H}_{12}\text{O}_6$	$1.5 \times 10^{15} \text{ L}\cdot\text{mol}^{-1}\cdot\text{s}^{-1}$	108

Stanovení aktivační energie

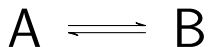

Přes sedlo vede více cest,

ale většina lidí jde tou nejjednodušší.

Vztah mezi rovnovážnou konstantou a rychlostmi chemických dějů

$$v_{AB} = k_{AB} \cdot c_A$$

$$v_{BA} = k_{BA} \cdot c_B$$

V rovnováze:

$$v_{AB} = v_{BA}$$

$$k_{AB} \cdot c_A = k_{BA} \cdot c_B$$

$$K_c = \frac{k_{AB}}{k_{BA}} = \frac{c_B}{c_A}$$

Molekulovou dynamiku si znázorňujeme na 2D řezech ploch potenciálních energií, které vypadají podobně jako profily hor. Abychom mohli získat mikroskopickou představu, musíme provádět makroskopická měření např. rychlostí ubývání nebo přibývání látek. **Chemická kinetika** tedy používá měření makroskopických rychlostí chemických reakcí k získání znalostí o mikroskopických **mechanismech reakcí**. Pro **elementární reakce** je jednoduché napsat rychlostní rovnice, protože **řád** elementární reakce je vystižen stechiometrickým zápisem. Elementární reakce mají vždy kladnou aktivační bariéru a na cestě mezi výchozími látkami a produkty nejsou žádné meziprodukty. Chemické reakce často elementární nejsou a u nich se rychlostní rovnice musí získávat experimentálně. Mechanismus chemických reakcí a elementarita reakcí jsou hypotetické - podléhají kritice empirických pozorování.